

ДИНТАНУ

UBTBR 21.41.67

<https://doi.org/10.47526/3007-8598-2025.1-17>S.U.ABZHALOV¹ , B.N.TEMIRKHANOV² , A.A.KURANBEK³ ,B.M.ATASH^{4*} ¹*Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Doç. Dr. (Kazakistan, Türkistan),
e-mail: sultanmurat.abzhalov@ayu.edu.kz*²*Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Doktora Öğrencisi, (Türkiye, Ankara),
e-mail: batyrzhantemirkhanov@gmail.com*³*Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Doç. Dr. (Kazakistan, Almatı),
e-mail: akuranbek@gmail.com*⁴*Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Doç. Dr. (Kazakistan, Almatı),
*e-mail: atash_berik@mail.ru*CEDİDÇİLİK BAĞLAMINDA KAZAK AYDINLANMASI VE GUMAR KARASH'IN
EĞİTİM ANLAYIŞI

Özet. Bu makalede, XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında Orta Asya ve Kazak bozkırında ortaya çıkan aydınlanma hareketi kapsamlı bir biçimde incelenmiş ve özellikle bu dönemdeki dinî eğitim süreçleri analiz edilmiştir. Dinî eğitimin reformist bir yansıması olarak akademik disiplinlerle dinî esasları bir araya getiren yeni bir paradigma olarak Ceditçilik hareketi ele alınmış; Ceditçiliğin yalnızca bir öğretim yöntemi ya da ideolojiden ibaret olmadığı, aynı zamanda dönemin sosyo-politik yapısı içerisindeki anlamı ve ilerlemeci yönleriyle birlikte çok boyutlu olarak değerlendirildiği vurgulanmıştır. Çalışmada, XX. yüzyıl başı Kazak aydınlarının önde gelen temsilcilerinden biri olan Gumar Karash'ın Ceditçilik hareketine yönelik tutumu, eğitim faaliyetleri ve dinî eğitime dair görüşleri sistematik biçimde incelenmiştir. Karash'ın entelektüel üretimi, dinî görüşlerinin özgünlükleri ve bilgi-dünya görüşündeki gelişim süreci ortaya konulmuş; eserlerinin içeriği derinlemesine analiz edilerek, fikir dünyasının temel yönelimleri ve medeniyet düzeyindeki düşünce biçimi belirlenmiştir. Sonuç olarak, Gumar Karash'ın dönemin toplumsal zorluklarına karşı cesur bir tutum sergilediği, toplumu İslam'ın nasıl bir yorumunu benimsemeleri gerektiği konusunda yönlendirdiği ve Ceditçilik düşüncesini yalnızca savunmakla kalmayıp kendi tecrübesinde başarıyla uyguladığı tespit edilmiştir. Ayrıca, onun dinî yaklaşımının günümüz terminolojisiyle “ılımlı” ve “laik” çizgideki İslam anlayışıyla örtüştüğü, din ile akademik eğitimin bütünlüğünü esas alan özgün bir yaklaşım geliştirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ceditçilik, Gumar Karash, dinî eğitim, öğretim, aydınlanma hareketi

С.У.Абжалов¹, Б.Н.Темирханов², А.А.Құранбек³, Б.М.Аташ⁴

*Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз:

S.U.Abzhalov, B.N.Temirkhanov, A.A.Kuranbek, B.M.Atash. Ceditçilik Bağlamında Kazak Aydınlanması ve Gumar Karash'ın Eğitim Anlayışı // HIKMET. – 2025. – №2 (4). – S. 5–16.

<https://doi.org/10.47526/3007-8598-2025.1-17>

*Cite us correctly:

S.U.Abzhalov, B.N.Temirkhanov, A.A.Kuranbek, B.M.Atash. Ceditçilik Bağlamında Kazak Aydınlanması ve Gumar Karash'ın Eğitim Anlayışı // HIKMET. – 2025. – №2 (4). – S. 5–16.

<https://doi.org/10.47526/3007-8598-2025.1-17>

Мақаланың редакцияға түскен күні 24.05.2025 / қабылданған күні 04.06.2025.

¹Қожа Ахмет Ясауи қазақ-түрік халықаралық университетінің доценті, филос.ғ.к. (Қазақстан, Түркістан), e-mail: sultanmurat.abzhalov@ayu.edu.kz

²Анкара Хажы Байрам Уәли университетінің докторанты, (Түркия, Анкара), e-mail: batyrzhantemirkhanov@gmail.com

³Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті, филос.ғ.к. (Қазақстан, Алматы), e-mail: akuranbek@gmail.com

⁴Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті, филос.ғ.д. (Қазақстан, Алматы), e-mail: atash_berik@mail.ru

Жәдидшілдік аясындағы қазақ ағартушылығы және Ғұмар Қараштың оқу-ағарту көзқарастары

Андатпа. Бұл мақалада XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында Орталық Азия мен Қазақ даласында пайда болған ағартушылық қозғалысы жан-жақты қарастырылып, әсіресе осы кезеңдегі діни білім беру үдерістері талданған. Діни білім берудің реформаторлық көрінісі ретінде академиялық пәндер мен діни қағидаларды біріктірген жаңа парадигма - жәдидшілік қозғалысы талқыланады; жәдидшіліктің тек оқыту әдісі не идеология ғана емес, сонымен бірге дәуірдің әлеуметтік-саяси құрылымындағы маңызы мен прогрессивті қырлары бар көпқырлы құбылыс екендігі атап өтілген. Зерттеуде XX ғасыр басындағы қазақ зиялыларының көрнекті өкілдерінің бірі - Ғұмар Қараштың жәдидшілік қозғалысына көзқарасы, ағартушылық қызметі мен діни білім беруге қатысты ой-пікірлері жүйелі түрде қарастырылған. Ғұмар Қараштың зияткерлік мұрасы, діни көзқарастарының ерекшелігі мен дүниетанымдық дамуы ашып көрсетіліп, оның еңбектерінің мазмұны терең талданып, идеялық дүниетанымының негізгі бағыттары мен өркениеттік деңгейдегі ойлау үлгісі анықталған. Нәтижесінде, Ғұмар Қараш өз дәуіріндегі қоғамдық қиындықтарға батыл қарсы тұра білгені, қоғамға исламды қалай түсінуге болатыны жөнінде бағыт-бағдар бергені және жәдидшілдік ойды тек қорғап қана қоймай, оны өзінің тәжірибесінде табысты іске асырғаны анықталды. Сонымен қатар, оның діни ұстанымы қазіргі тілмен айтқанда “байсалды” және “зайырлы” ислам түсінігімен сәйкес келетіні, сондай-ақ дін мен академиялық білімнің тұтастығына негізделген өзіндік бірегей көзқарас қалыптастырғаны тұжырымдалды.

Кілт сөздер: жәдидшілдік, Ғұмар Қараш, діни білім, білім беру, ағарту саласы

С.У.Абжалов¹, Б.Н.Темирханов², А.А.Құранбек³, Б.М.Аташ⁴

¹Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави, к.филос.н., доцент (Казахстан, Туркестан), e-mail: sultanmurat.abzhalov@ayu.edu.kz

²Докторант Анкарского университета Хаджи Байрам Вели, (Турция, Анкара), e-mail: batyrzhantemirkhanov@gmail.com

³Казахский национальный университет имени аль-Фараби, к.филос.н., доцент (Казахстан, Алматы), e-mail: akuranbek@gmail.com

⁴Казахский национальный университет имени аль-Фараби, д.филос.н., доцент (Казахстан, Алматы), e-mail: atash_berik@mail.ru

Казахское просвещение в контексте джадидизма и образовательная концепция Гумара Караша

Аннотация. В данной статье всесторонне исследуется просветительское движение, возникшее в Центральной Азии и на казахской степи в конце XIX — начале XX века, с особым акцентом на процессы религиозного образования этого периода. Движение джадидизм рассматривается как новая парадигма, объединившая академические дисциплины с религиозными принципами, что отражает реформаторский подход к религиозному образованию. Подчеркивается, что джадидизм представлял собой не только

метод преподавания или идеологию, но и многогранное явление, имеющее значение для социополитической структуры эпохи и прогрессивные черты. В работе системно проанализированы отношение одного из ведущих казахских интеллектуалов начала XX века Гумара Караша к джадидизму, его образовательная деятельность и взгляды на религиозное образование. Рассматривается интеллектуальное наследие Караша, оригинальность его религиозных взглядов и развитие его эпистемологии и мировоззрения; содержимое его произведений подвергается глубокой аналитике с целью выявления основных направлений его идейного мира и особенностей мышления на уровне цивилизации. В результате установлено, что Гумар Караш проявил смелую позицию перед социальными вызовами своего времени, направлял общество в вопросах толкования ислама и не только защищал джадидистские идеи, но и успешно применял их на практике. Кроме того, делается вывод, что его религиозный подход соответствует современным понятиям “умеренного” и “светского” ислама, а также что он разработал оригинальную концепцию, основанную на интеграции религии и академического образования.

Ключевые слова: джадидизм, Гумар Караш, религиозное образование, просвещение, система обучения.

S.U.Abzhalov¹, B.N.Temirkhanov², A.A.Kuranbek³, B.M.Atash⁴

¹*Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Associate Professor (Kazakhstan, Turkestan), e-mail: sultanmurat.abzhalov@ayu.edu.kz*

²*Doctoral Student at Ankara Hacı Bayram Veli University, (Ankara, Türkiye), e-mail: batyrzhanemirkhanov@gmail.com*

³*Al-Farabi Kazakh National University, Associate Professor (Kazakhstan, Almaty), e-mail: akuranbek@gmail.com*

⁴*Al-Farabi Kazakh National University, Associate Professor (Kazakhstan, Almaty), e-mail: atash_berik@mail.ru*

Kazakh Enlightenment in the Context of Jadidism and Gumar Karash's Educational Approach

Abstract. This article provides a comprehensive examination of the Enlightenment movement that emerged in Central Asia and the Kazakh steppe in the late XIXth and early XXth centuries, with a particular focus on the processes of religious education during this period. The Jadidism movement is discussed as a new paradigm that combined academic disciplines with religious principles, reflecting a reformist approach to religious education. It is emphasized that Jadidism was not merely a teaching method or ideology, but a multidimensional phenomenon with significance in the socio-political structure of the period and its progressive aspects. The study systematically analyzes the attitude of Gumar Karash, one of the leading Kazakh intellectuals of the early XXth century, towards the Jadidism movement, his educational activities, and his views on religious education. Karash's intellectual output, the uniqueness of his religious views, and the development of his epistemological and worldview perspectives are examined; the content of his works is analyzed in depth to reveal the main orientations of his intellectual world and his mode of thinking at the level of civilization. As a result, it has been determined that Gumar Karash demonstrated a courageous stance against the social challenges of his time, guided society on which interpretation of Islam to adopt, and not only advocated for Jadidist ideas but also successfully implemented them in his own experience. Furthermore, it is concluded that his religious approach aligns with what is today described as a “moderate” and “secular” interpretation of Islam, and that he developed an original approach based on the integration of religion and academic education.

Keywords: Jadidism, Gumar Karash, religious education, pedagogy, enlightenment movement

Giriş

XIX. yüzyıldan itibaren Kazak topraklarında dini eğitim, geleneksel İslami öğretim sistemi olan *kadim* (eski usul) yöntemine dayalı olarak sürdürülmekteydi. Ancak XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında bu geleneksel yapı, yerini giderek *Usul-i Cedit* (yeni yöntem) hareketine bırakmaya başladı. Bu süreçte eğitim sisteminde çeşitli reform girişimleri görülmüş; akademik bilgiye dayalı öğretim faaliyetleri aşamalı şekilde uygulanmaya başlanmış ve nihayetinde bu değişim, XX. yüzyılın başlarında hız kazanarak yeni açılan okullar aracılığıyla Avrupaî ve akademik düzeye ulaşmıştır. Bu bağlamda, Gumar Karash'ın pedagojik faaliyetleri hem XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başındaki ceditî eğitim anlayışını hem de Ekim Devrimi sonrasında devam eden ceditîlik ve Sovyet eğitim sisteminin yeni taleplerinin ortaya çıkış sürecini kapsamaktadır. Onun ceditçilik dönemini tam olarak anlayabilmek için öncelikle ceditizmin eğitim alanındaki kökenlerine ve bu hareketin Kazak topraklarında yayılma sürecine genel bir bakış sunmak gerekmektedir. Usul-i Cedit hareketi, XIX. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış, XX. yüzyılın başlarında ise geniş bir etki alanına ulaşmıştır. Bu toplumsal, siyasal ve dini aydınlanma hareketi, özellikle Rusya'daki Türk-Müslüman aydınları arasında güçlü bir yankı bulmuştur. Söz konusu hareket, Rusya İmparatorluğu'na bağlı Türk halklarının eğitim sürecinde önemli bir tarihi rol oynamış ve "ceditçilik" (yenilikçilik) adıyla anılmıştır. Ceditçilerin halkı eğitme ve demokratik haklar için verdikleri mücadele, bir yandan İslam'ın özünü muhafaza etmeye, diğer yandan ise Avrupaî eğitimin yararlı yönlerini benimsemeye yönelmişti. Bu bağlamda, ceditçilik hareketi Türk-Müslüman halklarının manevi ve kültürel gelişimine önemli katkılar sunmuştur.

Bu olumlu gelişim, İsmail Gaspıralı'nın yeni eğitim yöntemi olan *usul-i savtiyeyi* (ses temelli öğretim) yayma çabalarıyla başlamış ve daha sonra Kazak ceditçileri tarafından geniş bir coğrafyada benimsenmiştir. Ceditçiliğin eğitim alanındaki temel ilkelerinden biri, Müslüman mekteplerinde çocukların yeni müfredatlara göre eğitilmesidir. Örneğin, Arap alfabesi öğretiminde geleneksel yöntem olan harf birleştirme usulü yerine, her harfin kendi sesine göre tanıtıldığı ses temelli yöntem uygulanmıştır. Ceditçilere göre bu yeni yöntemle alfabe öğretimi daha kolay olmakta ve bu sayede halkın daha geniş kesimlerinin okuryazar hâle gelmesi mümkün olmaktadır. Aynı zamanda, onlar (Ceditçiler) eğitim sisteminin genel yapısında, maddi unsurlarında, ders kitaplarında ve müfredatlarında köklü değişiklikler yapılmasını da savunmuşlardır. Okullarda sıradan tabureler yerine modern sıraların, kara tahtaların, haritaların ve benzeri araç-gereçlerin kullanılması; Kazan ve İstanbul gibi merkezlerde basılmış yeni kitaplardan yararlanılması; öğrencilerin sınıflara ayrılması ve genel ders saatlerinin farklı ders türlerine göre bölünmesi önerilmiştir. Ayrıca müfredata tarih ve coğrafya gibi akademik disiplinlerin dâhil edilmesi planlanmıştır. Gerçekten de, geleneksel öğretim yöntemlerinde bireyin okuryazar hâle gelmesi üç yıl sürerken, yeni yöntemle bu süre bir yıla indirilebilmiştir. Bu tür eğitim yöntemi "doğrudan okuma" ve "doğrudan yazma" (Kz. *töte oqu, töte jazu*) olarak adlandırılmıştır. Cedit hareketi, okul sistemini Avrupa modeli doğrultusunda köklü biçimde dönüştürmek istemiştir; ancak öte yandan, eğitimin dinsel temellerini koruma arzusunun da sürdürmüşlerdir. Bu bağlamda, Ceditçiler dini, Batı tarzı eğitimden tamamen ayırmamış; ancak zamanla hem eğitim alanında hem de diğer toplumsal yaşantı alanlarında dini anlayışlarda değişimler gözlemlenmeye başlamıştır.

Araştırma Yöntemleri ve Kullanılan Materyaller

Bu makalede tasavvuf konusuna dair çeşitli açıklamalardan yararlanılmış; ayrıca N. Manaev, M. Ismagulov, M. Taji-Murat ve Kenje Hacı Aqmyrzauli gibi araştırmacıların çalışmaları incelenmiştir. Bununla birlikte, arşiv belgeleri ve XIX. yüzyıl Rus araştırmacılarının *Turkestanskiy Sbornik* adlı derlemede sunduğu materyaller ile birlikte Gumar Karash'ın özgün eserleri ve temel çalışmaları da kaynak olarak kullanılmıştır. Çalışma sürecinde tarihî olayların analiz ve değerlendirilmesinde tarihsel karşılaştırmalı yöntem, genelleme ve benzetme teknikleri ile hermeneutik (yorumbilimsel) yöntem kullanılmıştır.

Sonuçlar ve Değerlendirme

Cedidcilik hareketi ilk olarak Kırım'da ortaya çıkmış, ardından Tataristan'da gelişme göstermiştir. Bu akım, İslamcılığın Rusya'daki Müslümanlar arasında yeniden canlanmasıyla eş zamanlı olarak doğmuş ve yayılmıştır. Bu nedenle Cedidcilikle İslamcılık arasında önemli benzerlikler bulunmaktadır. Nitekim Cedidcilik de Panislamizm gibi ulusal baskıya karşı bir duruş sergilemiştir. Ancak Cedidcilik, her ne kadar Panislamizmle aynı dönemde doğmuş olsa da, Rusya topraklarında bağımsız bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca, Cedidciliğin talepleri ve hedefleri, Rusya'daki Müslüman halkların ihtiyaçlarını doğrudan karşılamaya yöneliktir.

Cedidciler, akademik bilgi ve eğitimi üstün bir kültürel değer olarak görmüşlerdir. Toplumsal hayatın zamanın gereklerine uygun olarak yeniden yapılandırılması yönündeki talepleri; sosyo-ekonomik ilişkilerden ailevi ve günlük yaşama, kültürel ve ideolojik alanlara kadar geniş bir yelpazeyi kapsamıştır. Özellikle kadın-erkek eşitliğini savunmuş, kültürel ve eğitsel kurumların yaygınlaştırılmasını, kitap, gazete ve dergi yayımını, ulusal basın ve sanatın gelişimini, anadilinde bilimsel ve edebî eserlerin üretilmesini teşvik etmişlerdir. Ayrıca halkın refah düzeyinin artırılması ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi konularını da gündemlerine almışlardır. Cedidcilerin özel önem verdikleri alanlardan biri de gençlerin eğitimi olmuştur. Bu doğrultuda, eğitim kurumlarının modernleştirilmesi için çaba sarf etmişlerdir. Öncelikli olarak medreselerde dünyevî (seküler) derslerin müfredata dâhil edilmesi, ana dilin ve Rusçanın öğretilmesine önem verilmesi sağlanmıştır. Eğitim sürecine yeni yöntemler kazandırılmış ve hijyen ile sağlık koşullarına dikkat edilmiştir. Cedidcilik ideolojisi, insanın dünyayı anlamlandırma çabasına duyuşsal algıyı, sezgisel kavrayışı ve akli düşüncüyü bir arada kullanarak yaklaşmayı amaçlamıştır. Bu hareketin aydınlanmacı yönü ise özellikle Kırım, Kazan Tatarları ve Azerbaycan Türkleri tarafından şekillendirilmiştir. Cedidcilik ideolojisinin kurucularından biri olarak kabul edilen İsmail Gaspıralı, bu çabanın öncüsüdür. İsmail Bey Gaspıralı, 10 Nisan 1883 tarihinde Bahçesaray'da *Tercüman* gazetesini yayımlamaya başlamıştır. Bu gazete, Tatar, Kazak, Özbek ve diğer Türk halklarının aydınları üzerinde olumlu ve derin etkiler bırakmıştır. Öyle ki, Kazak düşünürü, şairi, filozofu ve tarihçisi Şahkerim (Şakarim), Gaspıralı'yı Aydınlanma yolunda A. Baytursınu'ndan sonra ikinci üstadı olarak görmüştür (Kaбекегов, 2007: 145).

Tarihçiler, İsmail Gaspıralı'yı cedidcilik hareketinin ve Türk dili konuşan halkların birleşme fikrinin öncülerinden biri olarak değerlendirmektedir. Gaspıralı'nın öncelikli hedefi, geleneksel İslami eğitim sistemini dönüştürmektir. Bu bağlamda, yalnızca eğitim sistemini yenilemekle kalmamış, aynı zamanda İslam dünyasında modern yaşam koşullarına uyum sağlayacak toplumsal değişimlerin de öncülüğünü yapmıştır. Diğer taraftan, tüm Türk halklarını bir araya getirerek ortak bir Türk medeniyetinin inşasını amaçlamıştır. Onun "Dilde, fikirde, işte birlik" sözü, bu idealleri savunan hareketin temel sloganı hâline gelmiştir. Türkiye ve Mısır'da Şeyh Muhammed Abduh ile Şeyh Cemaleddin Afgani, Hindistan'da Muhammed İkbal gibi düşünürlerin başlattığı reformcu fikir akımı, Rusya'daki Kırım Tatarı İsmail Gaspıralı ve Kazan Tatarı Reşid İbragimov'un da desteğiyle ses temelli öğretimi esas alan yeni eğitim yöntemi "usûl-i cedid" olarak şekillenmiştir. Bu yenilikçi yaklaşım, yalnızca pedagojik bir değişimle sınırlı kalmayıp, kültürel ve siyasal haklara ulaşma arayışını da içeren geniş kapsamlı bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Söz konusu reform hareketi, zamanla Türk dünyasının farklı coğrafyalarında benimsenmiş ve nihayetinde Kazak bozkırlarına kadar nüfuz etmiştir. Bu hareketin Kazak coğrafyasındaki öncülerinden biri de Gumar Karash olmuştur. Yeni eğitim yöntemi olan "usûl-i cedid"i benimseyen isimlerden biri de N. Manaev'dir. Manaev, bu pedagojik yeniliği desteklemiş ve düşüncelerini "Kazak" gazetesi aracılığıyla kamuoyuna duyurmuştur. 1915 yılında yayımlanan "Sol Cedid Meselesi" başlıklı makalesinde, Manaev'in toplumda yenilikçi ve aydınlanmacı bir duruş sergilediği görülmektedir. Bilimin ilerlemesi, toplumun dönüşümü, halkın çağın gereklerine uygun bir biçimde gelişmesi ve toplumsal bilincin yükselmesi onun temel hedefleri arasında yer almıştır. Manaev bu düşüncelerini şu ifadelerle dile getirir:

“Bilim yolunda geri kalmış olan halkımız için şu dönemde ‘şu cedidmiş, bu kadimmiş’ diye tartışmaya gerek yok; önemli olan, nasıl olursa olsun, öğretimi düşünmektir.” Ancak toplum içinde eski yöntemlerden vazgeçmek istemeyen, bilgi birikimi sınırlı bazı din adamları, yeni eğitim yöntemine (cedid tarzı) karşı çıkarak geleneksel (kadim) yöntemi sürdürmeyi tercih etmişlerdir. Öte yandan, cedid yöntemle ders veren genç din adamları da gelenekselci çevrelerin baskısından etkilenmiştir. Hatta yükseköğrenim kurumları kademeli olarak Kazakçaya geçirildiğinde, bazı din adamları artık ihtiyaç kalmadığını savunmuş ve cedid eğitime dair yalnızca ahunların fetvalarına bakarak değerlendirme yapmaya başlamışlardır. Bu durum karşısında Numan Manaev, görüşlerini şu sözlerle açık bir şekilde ifade eder: “Cedid tarzında öğretimin doğru olduğuna dair bir fetva verilmişti. Bu konuda yazılmış bir kitap da basılarak incelenmişti. İshan Hazret’in fetvası halk arasındaki müridlerin gönlüne yerleşir, umarız ki bu sayede geçmişteki cehaletlerinden kurtulurlar.” Yeni yazı sistemi ve modern eğitim anlayışına duyulan ilgi, özellikle 1905 Devrimi’nden sonra daha geniş kesimler tarafından desteklenmeye başlamıştır. Bu sürecin öncülerinden biri, Ahmet Baytursınulı olmuştur. Ancak, milletini seven bu aydın, dönemin edebi dil anlayışında yaygın olan "Tatarcılık" eğilimine zamanında karşı çıkarak, Kazak dilinin özgün doğasına uygun bir ses temelli okuma sistemi geliştirmiş, Arap alfabesine dayalı Kazak harf sistemini hazırlamıştır.

XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başında yaşamış önemli şahsiyet ve aydınlardan biri olan Gumar Karash’ın eğitim anlayışı da benzer ilke, şart ve kurallarla örtüşmektedir. Bu nedenle, A. Baytursınulı ve N. Manaev gibi o da, milli değerleri ön planda tutarak Ceditçilik hareketinin Kazak toplumuna özgü bir biçimini benimsemiş ve bu doğrultuda faaliyet yürütmüştür. Özellikle Kazak çocuklarının eğitim alması, edebi dilin Kazakça temelinde şekillendirilmesi ve Kazak okullarında Tatarca, Başkurtça ve Rusça ders kitaplarının kullanımının terk edilmesi gibi hususlar onun eğitimci ve aydın kimliğinin temelini oluşturmuştur. Gumar Karash’ın pedagojik faaliyetleri, Ekim Devrimi’nden önce de Ceditçi çizgiden ayrılmamıştır. Zira o, bu eğitim yönelimini kendi iradesiyle benimsemiş, sahip olduğu bilgi ve birikimle bu yaklaşımı geliştirmiştir. Sovyet yönetiminin kurulmaya başladığı dönemde dahi, Ceditçi çizgideki eğitim sistemine özel önem vermeye devam etmiş, bu bağlamda gündeme gelen reformlardan da uzak kalmamıştır. Gumar Karash, küçük yaşlardan itibaren eğitime ilgi duymuş ve öğrenim hayatına dini nitelikteki kurumlarda başlamıştır. Zira o dönemde İslamiyet’in yeniden canlandırılması süreci, Tatar aydınları ve onların eğitim kurumları aracılığıyla yürütülmekteydi. XIX. yüzyıldaki Kazak düşünürlerinin başlıca yönelimlerinden biri de din temelli bir düşünce sistemine dayandığından, onun dünya görüşü de inançtan, özellikle İslam’dan bağımsız olamamıştır. Bu bağlamda, konuyu ayrıntılı şekilde ele almadan önce, düşünürün dini görüşlerini analiz etmenin temel özelliklerine ve bu sürecin doğurabileceği zorluklara değinmek gerekmektedir.

1. Dini görüşlerin felsefi temellendirilmesi ve gelişim çizgisi: Aydın kimliğine sahip olan şahsiyetin dinle ilgili düşünceleri başlangıçta dini felsefeye dayanmakta, ardından din felsefesi çerçevesinde gelişmektedir. Zira dini felsefe inancı güçlendirmeye yönelik teorik ve pratik yönleri odaklanırken, din felsefesi inancı dışarıdan gözlemleyen, analiz eden ve değerlendiren bir perspektifle ilerlemektedir. Gumar Karash da gençlik döneminden itibaren bu iki yaklaşım arasında gidip gelmiştir.

2. Düşünsel evrimin çok yönlülüğü: Düşünürün görüşlerinin zamanla İslam’ın farklı kollarıyla örtüşmesi ve aynı mezhep içerisindeki çeşitli yönelimleri benimsemiş olması, onun dini düşüncelerini analiz etmede önemli zorluklar yaratmaktadır. O, çocukluk döneminde saf tasavvufi çizgiyi benimsemiş, gençlik yıllarında ise bu çizgiden uzaklaşıp geleneksel İslam anlayışına yönelmiş, sonrasında ise Ceditcilik hareketine katılmıştır. Ancak Ceditcilik hareketinin kendisi de hâlâ tam anlamıyla araştırılmamış, İslam dünyasındaki karmaşık düşünce akımlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda M. Taji-Murat’ın şu ifadesi dikkat çekicidir: “Ceditcilik, derinliklerine kolayca inilemeyen son derece karmaşık bir olgudur. Onu tüm yönleriyle anlamak için kapsamlı bir araştırma yapılması gerekmektedir” (Taji-Murat, 2009: 154).

3. Dini düşüncenin Batı felsefesiyle sentezlenmesi: Karash, hocalarının izinden giderek dini görüşlerini Batı felsefesiyle sentezlemiştir. Onun düşünsel dünyasında hem Rus yazarlarının fikirleri hem de Avrupalı filozofların görüşleri önemli yer tutmuş, bu da onun dünya görüşünü bu fikirlerle harmanlamasına yol açmıştır. Ancak, buna rağmen İslam felsefesine olan ilgisini yitirmemiştir. Ne var ki, bu çeşitlilik, dini fikirlerini sistematik şekilde değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır. Bu noktada araştırmacıların şu değerlendirmesi önemlidir: “Gumar Karash’ın temas kurduğu şahsiyetleri bilmek, onu daha iyi tanımamızı ve daha genel anlamda Ceditciliğin mahiyetini kavramamızı büyük ölçüde kolaylaştıracaktır. Bu çerçevede Rıza Fahreddin’in görüşlerinin, şeyh el-Avgani’nin ve onun Mısır’daki halefi olan, Avrupa’da ‘İslam’da modernizmin kurucusu’ olarak nitelendirilen şeyh Muhammed Abduh’un düşünceleriyle örtüştüğünü belirtmek gerekir. Bu düşünce çevresinin sosyo-politik görüşlerinin temelinde Hanbeli mezhebine dayanan tevhid anlayışı yer alsa da, zamanla Müslüman toplumu çağın gereklerine uygun hale getirme amacıyla 18. yüzyıl Fransız filozoflarından ve XIX. yüzyıl Batılı pozitivistlerinden, özellikle sosyolojik teorilerden önemli ölçüde etkilenmişlerdir. Özellikle Abduh’un Rousseau, Locke, Bentham ve Spencer gibi düşünürlerin görüşlerine dayanarak toplumu akıl ve adalet temelli eğitim yoluyla ıslah etmenin mümkün olduğuna inandığı bilinmektedir” (Täji-Murat, 2009: 157). Aynı araştırmacı daha sonra bu meseleye ilişkin görüşünü şu şekilde daha da netleştirir: “Örneğin, Rus eğitim sisteminden söz edildiğinde yazar, Slav yanlısı misyonerlerle benzeşen bir tutum sergilerken; fen bilimlerini ön plana çıkardığında İsmailiye mezhebinin sözcüsü gibi davranmakta; kadın hakları gündeme geldiğinde ise Avrupalı düşünürlerin ideolojisinden etkilenmiş izlenimi vermektedir.” (Täji-Murat, 2009: 165). Daha sonra, yalnızca Gumar Karash’ın Ceditcilik (usûl-i cedit) yönelimini benimsemesi değil, genel olarak İslâm dini hakkındaki görüşleri de dönemin bazı din temsilcileri tarafından eleştirilmiş; zaman zaman ideolojik ve enformasyonel karşı çıkışlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu karşıtlıklar yalnızca bireysel düzeyde kalmamış, halk arasında olumsuz kamuoyu oluşturmak amacıyla ona yönelik şiirler yazılmasıyla da sürdürülmüştür. Örneğin, Kenje Hacı Akmırzaoglu şu dizeleriyle duyduğu içsel nefreti saklamamıştır:

“Bu Gumar Karashev,
Ağır koşan bir taymış.
Doğru yoldan sapmış,
Cahile ocak kazmış.”

Gumar Karash’a karşı olanların önemli bir kısmını ise kadimciler (kadimîler) oluşturmaktaydı. Onlar şu sözlerle Ceditciliğe yönelen gençleri eleştiriyordu: “Cedit’e uyan gençler, akıllarını Şîi kitaplarını mezhep bellecek kadar yitirmiş; tüm bunları fark etmez, Mısır’daki bir bilgeye uyararak yoldan sapar, kalbini ona bağlar.” (Arslanov, 2014: 2). Sonuç olarak, bazı belgelerde belirtildiğine göre, yerel din adamlarının talebi üzerine Orenburg Müftülüğü, Gumar Karash’ı ahun (yüksek din âlimi) unvanından mahrum bırakmıştır (Täji-Murat, 2009: 171). Bu dönem, kadim ve cedit yaklaşımları arasındaki çatışmanın, yani geleneksel eğitim sistemi ile modern eğitim anlayışı arasındaki rekabetin zirve yaptığı bir dönemdi. Kadimcilik; skolastik bir anlayışı benimseyen, dini ilimlere öncelik veren ve toplumdaki ilerlemeci değişimlere karşı direnen bir yaklaşımı temsil etmekteydi. Bu anlayış, 15. yüzyıldan itibaren Arap dünyasında yaygınlaşmış dini ilimlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla Ceditciliğin en güçlü muhaliflerinden biri kadimcilik olmuştur. Kadimci anlayış, o dönemde Türkistan bölgesinde hâkim bir yönelim olarak etkiliydi (Oblasti Sibirskikh i Orenburgskikh Kirgizov, 1873: 145–206). Ancak tüm bu muhalefete rağmen Gumar Karash kendi duruşundan taviz vermemiş; gelenekselci din adamlarını, kadimci anlayışı ve genel anlamda dindeki bağnaz tutumu sert bir şekilde eleştirmiştir. “Duristiq Joly” gazetesinde yayımlanan “Muallimlere” adlı şiirinde, Ceditcilerin fikirlerine karşı çıkanlara adeta bir çağrı yapar:

Sarıklı dinci,
Hilekâr hasetçi,
“Din bozuluyor” diye feryat etti.

Zarar verip,
Doğru yoldan alıkoyup,
Sanatın ilerlemesine engel oldu.
Okumak dini bozar mı?

Cahil ileri gider mi? (Gumar, 1919)

Cedidcilerin oluşturduğu eğitim programı, çağdaş modele benzer bir sistemle şekillenmiştir: doğa bilimleri ve bazı sosyal bilimler akademik temellerle öğretilmeye başlanmış; İslâmî öğelere ise ya çok az yer verilmiş ya da tamamen çıkarılmıştır. Ancak Karash, bu yeni eğitimin din karşıtı bir nitelik taşımadığını bizzat gözlemlemiş; yalnızca dinî bilgilerle yetinmenin ve diğer alanları ihmal etmenin nihayetinde cehalete yol açacağını savunmuştur. O, din ile ilim arasında bir çatışma olmadığını, eğitimin “bilinçli olarak hazırlanmış din karşıtı bir düşünce sistemi” olmadığını yalnızca dışsal bir gözlemle değil, kendi hayat tecrübesi üzerinden derinlemesine sezmış, anlamlandırmış ve varoluşsal bir sonuca ulaşarak temellendirmiştir. Gumar Karash, yalnızca mollalar ve şeyhler gibi geleneksel dinî eğitim almış bir şahsiyet değildir; aynı zamanda sadece Avrupalı tarzda eğitim görmüş, Rusya yanlısı veya Batıcı bir düşünceye sahip kişi de değildir. O, her iki bilgi paradigmasıyla donanmış, çift yönlü eğitim almış bir aydındır. Bu nedenle, onun nazarında bilgi, dine karşı saldırgan veya yıkıcı bir unsur değil, aksine onunla bağdaşabilir bir niteliktedir. Bu yaklaşımıyla, bilgi ile dini birbirine zıt kutuplar olarak gören ve bu anlayışı toplumda yerleştirmiş kalıplaşmış yargılara karşı çıkan kişilerden biri olmuştur. Zira bilgi ile dinin karşıtlığı çoğunlukla nesnel bir gerçeklik değil, bireylerin zihinlerinde oluşan yanılsamalardan kaynaklanmakta; bu iki düşünce paradigmasının birliğini ve ortak çıkarlarını görememekten doğmaktadır. Bu çerçevede Gumar Karash’ın fikrî planını şu aşamalarla özetlemek mümkündür: Toplumda yerleşik hale gelmiş, katı ve gerici kabullere karşı çıkmak, bu tür anlayışları yıkmak; Gerici bakış açılarına sahip bireyleri zihinsel olarak dönüştürmek amacıyla eleştirel bir yaklaşım sergilemek; Din ile bilimin uyum ve ahengini görebilmek; Bu anlayışı halka aktarmak; Toplumsal yaşamda, özellikle eğitim alanında bu yaklaşımı yaygınlaştırmak. Cedidcilik hareketinin önde gelen temsilcilerinden biri olan Gumar Karash’ın bu hedeflerine büyük ölçüde ulaştığını söylemek mümkündür.

Gumar Karash’ın din ile bilimin uyumluluğuna verdiği önemi, düşünce dünyasını inceleyen araştırmacılar şu şekilde ifade etmiştir: “Şeriatın insanı ölçülülüğe, iyi niyetli olmaya, disiplinli ve kardeşçe yaşamaya sevk eden ilkelerini özellikle ön plana çıkarmıştır. İslam dininin bilim ve sanatın gelişmesine hiçbir engel teşkil etmediğini çalışmalarında bilimsel temellere dayanarak ortaya koymuştur.” (Özbekül vd., 2005: 81).

Gumar Karash’ın din ile bilimi uzlaştıran bu derin felsefi yaklaşımının arkasında sadece Cedidçi öğretmenlerin ve Ş. Bökeyev, M. Dulatov gibi Kazak aydınlarının etkisi değil, aynı zamanda onun kişisel yaşam deneyimi ve içsel manevi yeteneği de önemli bir rol oynamıştır. Örneğin, bilgi temelli bir din anlayışını savunmak, yalnızca bilimsel düşünceye bağlı bir bilim insanının ideolojik tercihi değil, dinî bilgiye de derinlemesine vâkıf olmayı gerektiren sahici bir tecrübenin ve birikimin ürünüdür. Zira Gumar Karash, bizzat dinî yeterliliğe sahip, mollalık ve ahunluk yapmış bir şahsiyettir. Bunun yanı sıra, dönemin çağdaş medeniyet değerlerini ve Kazak toplumu için gerekli olan eğitim ve öğretim faaliyetlerini de halkına kazandırmak için çaba sarf etmiştir. Dolayısıyla, onun dinî anlayışı ilim ve bilgi edinmesine, bunları genç nesillere aktarmasına engel teşkil etmemiştir. Bilakis, bazı durumlarda dinî ibadetlerden çok bilgiye yönelmeyi tercih eden laik bir tutum sergilemiştir.

Ayrıca o, dini açıdan “haram” olarak kabul edilen bazı uygulamaları yeniden değerlendirip bireysel olarak sorgulamış; toplum ve din açısından zararsız gördüğü davranışları tarafsızlaştırmaya çalışmış, bazılarını ise kökten değiştirmek gerektiğini savunmuştur. Düşünürün bu tutumunu, kaynaklara dayanarak Maksat Taj-Murat şu şekilde açıklamaktadır: “Gumar, tarikat yolunu yani tasavvufu benimseyen hocası Hacıgali’ye karşı çıkararak ona baskı uygulamış; sesli okuma esasına dayanan Usûl-i Cedîd yöntemiyle çocuklara eğitim vermiş; ‘Uzun günlerde oruç tutulamaz’ diyerek köyün yaşlılarına gündüz vakti oruçlarını bozdurmuş; genç erkek ve kadınları

bir araya getirip dombra çalarak şarkılar söylemiş; Kurban Bayramı'nda ise hayvan kesmek yerine kurbanı satarak elde edilen geliri eğitim amacıyla kullanılmasını savunmuştur. Tüm bu nedenlerle ağır eleştirilere maruz kalmıştır" (Taj-Murat, 2004: 61). Tarihi kaynaklarda Gumar Karash'ın benzer görüşlerine ilişkin M. Ismagulov'un aktardığı bilgiler dikkate alınacak olursa: "Oruç her yıl on gün önce başlar ve on gün geç biter. Özellikle ilkbahar ve yaz aylarında oruç tutmak zordur. Uzun süre boyunca yemek ve içmekten uzak durmak, sıcağa dayanmak ve gündelik işleri yürütmek oldukça güçleşir. Gumar Karash ve çevresindekiler İslam'ın bu artık işlevini yitirmiş geleneğine karşı çıkmışlar, halkı bilinçlendirme çalışmaları yürütmüşlerdir. Bu etkinin sonucunda birçok kişi orucunu bozmuştur" (Ismagulov: 47).

Gumar Karash, dini iklimi analiz ederken bazı durumlarda Orta Asyalı Sartların dini anlayışlarını da eleştirmiş; bu anlayışları cehalet olarak nitelendirmiştir. Şairin Sartlara dair değerlendirmeleri zaman zaman kibirli ve küçümseyici bir tavır gibi algılanabilmektedir. Ancak bu duruma ilişkin araştırmacı Maksat Taj-Murat şu tarihî verileri sunmaktadır: Baymirza Hayit, "Türkistan'daki Cedidcilik ve Onun Sonu" başlıklı makalesinde Buhara medreselerinin XVI. yüzyılın sonlarına kadar günümüz anlayışında birer üniversite niteliği taşıdığını; bu kurumlarda tüm bilim dallarının öğretildiğini, ancak söz konusu yüzyılın sonlarında bu sistemin çökmeye başladığını belirtmektedir. Buhara Hanı Abdullah, bu dönemde büyük bir medrese inşa ettirir ve oraya şeyhü'l-ulemâ tayin etmek üzere sarayına bir grup âlimi toplar. Medrese müderrisi olarak önerilen, hem dini hem de dünyevi ilimlerin öğretilmesini savunan Buharalı müfessir Mevlâvî Sadreddin ile yalnızca dini eğitimi destekleyen, Şiraz'dan gelen Mirzacan Şirazî arasında bir münazara düzenlenir. Toplantıya katılan mollalar Şirazî'nin görüşünü destekleyen bir karar alır. Bu kararın ardından, Maverâünnehir bölgesindeki öğrenciler on-on iki yıl boyunca sadece dinî bilgileri öğrenmiş, dünyevî ilimlerden yoksun bırakılmışlardır" (Taj-Murat, 2009: 37). Görüldüğü üzere, yalnızca bir din adamının etkisiyle, bilimsel düşünceden kopuş asırlarca sürmüş ve eğer Cedidçiler olmasaydı, benzer bir durumun bizim toplumumuzda da yaşanması muhtemel olabilirdi. Cedidçiler, XIX. ve XX. yüzyıllarda İslam dünyası ile Türk coğrafyasının insanlık tarihindeki gelişim sürecinin gerisinde kalıp durgunluğa sürüklendiğini kabul etmişlerdir. Cedit hareketinin temsilcileri, Türkistan'ın birliği ve bağımsızlığını korumak amacıyla din, ulusal gelenek ve bilinç, eğitim sistemi ve dış politika gibi alanlara yeni bir bakış açısıyla yaklaşılması gerektiğini kavramış ve bu doğrultuda mücadele etmişlerdir. Ahmet Baytursınulı'nın yukarıda bahsedilen "Düz Yazı Alfabeti" ve Alihan Bökeyhan öncülüğünde Kazak aydınları tarafından kurulan "Alaş" partisi, işte bu cedit etkileri sayesinde ortaya çıkmıştır; bu görüş, araştırmacılarımızın da ifade ettiği üzere bir delildir (Akkuş, 200-25: 42).

Cedidcilik düşüncesi, özellikle Gumar Karash'ın dini fanatizmden uzaklaşma, ilim ve eğitime yönelme ile aydınlanmayı gerçekleştirme arzusu bağlamında destekleyen Alaş ulusal aydınları da vardı. Örneğin, Alihan Bökeyhan'ın Türkistan bölgesiyle birleşmek istememesinin temel nedenlerinden biri de bu duruma dayanıyordu. "Bu nedenle, Bökeyhan'ın, Dulatov'un Sovyetler döneminde OGPU'ya verdiği cevapta belirttiği gibi, Türkistan'daki eski kafalıların dini fanatizminin siyasi faaliyetlerin sağlıklı yürütülmesine engel olacağı görüşü hâkimdi" şeklindeki değerlendirmeler de bu durumun kanıtıdır (Abdulahap, 2012: 232). Şair Gumar'ın "Semerkand, Buhara varsa da olmasın" diyerek duyduğu umutsuzluk da bu fikir birliğini yansıtmaktadır.

Düşününün din konusundaki bu bakış açıları bütüncül şekilde analiz edildiğinde, bazı araştırmacıların da belirttiği gibi, yaşamının son yıllarında İslam dinine karşı tavır aldığı, ateist olduğu veya dinsizlikle suçlanabileceği izlenimi doğmaktadır (Atash, 2014: 157). Örneğin, Maksat Taj-Murat, onu kapsamlı bir şekilde inceleyerek özellikle dini görüşlerini değerlendirmiş, kökeni ve oluşum sürecini analiz etmiş ve yaşamının son döneminde dine olan desteğinin azaldığını, hatta aşırı eleştirel bir tutum sergilediğini ifade etmiştir. Araştırmacı, düşüncelerinin sonuç kısmında şu görüşlere yer vermiştir:

"Bu durum yalnızca Karash'a değil, bütün cedidcilerin başına gelen bir felakettir. Bir zamanlar kötü niyetli insanlar, sarsılmaz iman sahiplerimizi sağa çekip kararsız (ilgisiz) hale getirirken, yeni arayış içindeki atılğanlarımızı sola çekip devrimci yapmışlardır. Halkın arzusu ve

çağın gereğiyle toplumsalcı ve aydın olma görevini üstlenen son grup, kendi kaderlerini yaratmaya çalışırken, doğru dini yanlış yorumlayan kötü niyetli insanların etkisiyle özlerinde çürümeyi fark edememişlerdir... Molla olarak Kur'an okuyan insanların, böylesine bilgiye ulaşmalarına rağmen doğru yoldan sapmaları bir felakettir" (Gumar, 2000: 174).

Buradaki yazarın düşüncesi, Gumar Karash'ın dine karşı olan tutumları nedeniyle hayatının son döneminde cezalandırıldığı yönündedir. O dönemde sadece Gumar Karash ve onun ceditçi taraftarları değil, aynı zamanda mollalık mesleğinin sona ermesi ve hak yoldan sapmış olanlar da öldürülmüş, diniyle ilgisi olmayan sıradan halktan pek çok kişi de kurban gitmiştir. Hatta Tanrı'ya ibadet eden, ondan yardım isteyenler bile açlık ve felaket nedeniyle hayatlarını kaybetmişlerdir; bu durum tarihsel olarak belgelenmiştir. Gumar Karash'ın dine karşı ya da dinin esaslarını köklü biçimde değiştirmeye yönelik bir tavır sergiliyor gibi görünmesi, onun fenomenoloji yöntemini özel ve sistematik bir şekilde kullanmamasına (çünkü onun yaşadığı dönemde Avrupa'da böyle bir yaklaşım henüz gelişmemişti) rağmen bu yöntemi kullanmasından kaynaklanmaktadır. Daha açık ifade etmek gerekirse, Gumar Karash dinin ya da Yaratıcı'nın kendisini değil, dinin bilinçte ve algılamadaki yansımaları eleştirir. Dinî öğretiyi yayımlayanların, dinî bilgelerin ve din bilginlerinin fikirleri ve görüşleri, gerçekte, o dinin kendisine mutlak anlamda tam olarak karşılık gelmeyen; yalnızca öyleymiş gibi görünen bir yanılsamadan ibarettir. Yani bizim din olarak anladığımız şey, aslında din alanında uzman aydınların din hakkındaki görüşlerinden başka bir şey değildir ve bu durum öznel olmak zorundadır. Bu bağlamda, İslam dininin nesnel ilkelerine; hangi mezhep, hangi imam ya da hangi din âlimi bu ilkelere daha yakınsa—ya da tam tersine daha uzaksa—buna ilişkin mutlak bir karar vermek mümkün değildir. Ciddi bilimsel rasyonaliteden çok, ceditlere yönelik kin ve nefret, bu noktada daha çok apologetik ve duygusal bir karakter kazanır.

Önemli olan ise Gumar Karash'ın benimsediği yönelimin ceditcilik mi yoksa başka bir anlayış mı olduğu değildir; esas mesele, bu yaklaşımın günümüzdeki zararlı ve kötü niyetli akımlar gibi herhangi bir kötülüğe ya da olumsuz eyleme yönelmemiş olmasıdır. İnsanlık için hiçbir zarar doğurmayan, hatta fayda sağlamayan bir tutumdur. Günümüzde, özellikle İslam'daki bazı zararlı mezhepler ve sapkın dini akımlar toplumda önemli bir huzursuzluk yaratırken, felsefi ve bilimsel söylemde İslam'ın kendimize daha uygun ve kullanışlı bir sistemini önermeye yönelik görüşlere de rastlanmaktadır. Örneğin, bazı günümüz filozofları ceditciliği, çağımızdaki dinî sorunlara çözüm arayışında, İslam'daki radikalizmden kurtulmanın mümkün bir yolu olarak görmektedir. Bu görüşe göre, "yabancı eğitim merkezleri ve yapıların (Arap, Türk vb.) etkisinden mutlaka uzaklaştırılmış, modern 'Avrupa İslamı' ve onun tarihî yol göstericileri (örneğin ceditcilik) temel alınarak oluşturulmuş, aydınlatıcı ve okuryazar İslam formu ve Müslüman liberalizmi değerlerine vurgu yapan bir yaklaşım" benimsenmelidir (Saig, 2015: 191). Ayrıca, bu sürecin yalnızca liberal değil, bazı araştırmacılar tarafından liberal-demokratik değerler üzerine inşa edilmiş bir gelişim olduğu da ifade edilmektedir (Atash, 2024: 36).

Sonuç

Gumar Karash yalnız bir aydın değildi. O, yalnızca kendi düşünsel çizgisini sürdüren bir şahsiyet olmaktan öte, XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında öne çıkan Ceditçi düşünceye mensup Kazak aydınlarıyla hem fikri planda görüş birliği içinde, hem siyasi zeminde ortak amaçlara yönelmiş, hem de toplumsal ilişkilerde dostane bağlar kurmuş bir isimdi. Zira Karash sadece dinî bir şahsiyet, bir aydın, bir ahun değil; aynı zamanda toplumun farklı alanlarında aktif rol üstlenmiş, güçlü iradeye sahip öne çıkan bir figür olarak dikkat çekmektedir. Bu yönüyle farklı kesimlerle ilişki kurabilmiş ve halk arasında saygı gören bir kişi olmuştur. Onun cesareti de büyük ölçüde bu saygınlığından ve arkasında duran Ceditçi çevrelerden kaynaklanmaktadır. İslam dinine mensup Kazak halkı açısından önemli bir mesele olan mezhep tercihi ve dinî yol seçimi konusunda, Ceditçilik bir yönelim olarak benimsenmiştir. Bu yönelim, yalnızca bireysel bir tercih değil, ulusun karşı karşıya kaldığı bir kimlik ve yön arayışında bir çözüm yolu olarak öne çıkmıştır. Aydınlar arasında bu tutumu büyük ölçüde Alaş hareketi mensupları desteklemiş ve onun eğitimci,

aydınlatıcı misyonunu derinlemesine kavramışlardır. Gumar Karash, Ceditçilik akımının önde gelen teorisyenlerinden biri olmuştur. O, bu fikrî yönelimin sistemli bir şekilde yayılmasını sağlayan, programını oluşturan ve cesaretle hayata geçiren şahsiyetlerin başında gelmektedir. Onun bu yönelimi yalnızca bireysel dinî tercihlerle açıklanamaz. Aksine, Karash, Ceditçilik aracılığıyla dönemin koşulları içinde ulusal ideallerin gerçekleştirilme imkânlarını kavramış, bu anlayışın Kazak halkının geleceği açısından olumlu etkiler yaratabileceğini derinlemesine değerlendirmiştir. Kazak halkının o dönemki sosyo-kültürel durumu ve çağdaşlaşma yönelimi, Ceditçiliğin benimsenmesini zorunlu kılmış; bu da söz konusu hareketin gelişmesini beraberinde getirmiştir. Başka bir ifadeyle, çağdaş ulusal fikir, kendiliğinden dinin bu seküler yorumunu talep etmiştir denebilir. Gumar Karash'ın İslam'a dair bakış açısı, Kazak halkını yanlış yönlendirmemiştir. Onun benimsediği yöntem esas alındığında, büyük ölçüde şüpheye yer bırakmayacak bir doğruluk taşıdığı görülmektedir. Ceditçi düşünce, İslam dünyasının çağdaş medeniyetle bütünleşme arzusunu, geleneksel değerlerle uzlaştırma gayesi güden uzlaşmacı bir yaklaşımdır. Bu nedenle, günümüzde benimsenen "laiklik" ve "ılımlı İslam" anlayışıyla büyük ölçüde örtüşmektedir.

XX. yüzyılın başındaki Kazak aydınlarının temellendirdiği Kazak bilim geleneği, bugünkü ilerleyişin temellerini oluşturmuştur. Gumar Karash ve diğer aydınların Avrupaî bilgiye yönelimi, aradan yüzyıl geçmesine rağmen hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Onun yaşadığı dönemde, dinî bilgi ile Avrupaî bilim arasında belirgin bir çatışma söz konusuydu. "Yeni nesil hangi tür bilgiyle yetiştirilmeli?" sorusu, doğrudan dillendirilmese de aydınlar arasında yoğun tartışmalara konu olmuştur. O dönemde İslamcı aydınlar dinî eğitimi öncelemişken, Karash gibi Ceditçiler bu ayrımı yumuşatarak din ile akademik bilginin birlikte öğretilmesi gerektiğini savunmuş, daha sonrasında ise dinî eğitimin eğitim sisteminden tamamen çıkarılması yönünde çaba göstermiştir. Sovyet yönetiminin müdahalesiyle bu hedefler bir ölçüde gerçekleşmiştir. Eğer o dönemin Kazak aydınları bu tür bir eğitim modelini geliştirmemiş olsaydı, modern eğitime bu kadar erken geçiş mümkün olmayabilirdi. Bu bağlamda, Gumar Karash gibi Ceditçilerin katkıları oldukça büyüktür.

Son yıllarda İslam kisvesi altında ortaya çıkan radikal eğilimlerin temelinde anti-entelektüalizmin yattığı açıktır. Ancak bu gruplar sayıca azdır ve halk ile devlet nezdinde de geniş destek bulamamaktadır. Bu noktada incelediğimiz Kazak aydınının Ceditçilik yönündeki katkılarını takdirle anmak gerekir. O dönemde Ceditçi eğitim sistemine karşı çıkanlar da, onu destekleyenler de bugünküne kıyasla daha yüksek bir konuma sahipti. XX. yüzyıl başı Kazak aydınlarının mücadelesi esasen bu doğrultuydu. Gumar Karash bu mücadelede hem teorik hem pratik düzeyde net çözümler üretmişti. Bu nedenle dinî çevrelerden beklenen desteği alamamış, hatta tepkilerle karşılaşmıştır. Tüm bu baskılara rağmen düşünür, reformist adımlar atmış ve fanatik dinî çevrelerle açık mücadeleye girmiştir. Nihai hedefi, Kazak milletini bilgili bir ulus hâline getirmektir. Bu uğurda önemli ölçüde emek harcamıştır. Günümüzde yaşasaydı, "entelektüel ulus inşası" politikasının önde gelen destekçilerinden biri olurdu. Gumar Karash'ın Ceditçilik bağlamındaki din felsefesi ve yönetsel yaklaşımı, çeşitli modern kavramlarla açıklanabilir. O, dinî düşüncelerinde tefsir (hermeneutik), mantık, diyalektik teoloji, dinin zihindeki tezahürlerini inceleyen fenomenoloji ve apolojetik gibi yöntemleri doğrudan sistematik şekilde uygulamamış olsa da, entelektüel kapasitesi sayesinde bu yöntemlerden işlevsel biçimde faydalanmıştır. Bu yönüyle, günümüz felsefi terminolojisiyle ifade edilecek olursa, onun düşünce yapısının katı pozitivistlikten ziyade post-pozitivist yaklaşıma daha yakın olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Saig, G. B. (2015). Ahmet Baytursinoğlu ve Kazak Ceditçiliği. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi, 4(1). – S. 189–193.

Аккуш, С., Темирханов, Б. (2025). XX ғасырдың басындағы қазақ қажылары: «Қазақ» газетінің материалдары негізінде зерттеу. Asian Journal "Steppe Panorama", 12(1), 36–48.

Арсланов, Ж. (1914). Раддия. – Қазан.

- Аташ, Б. М. (2014). Ғұмар Қараштың өмірі мен шығармашылығы: Монография. – Алматы. – Б. 312.
- Әлжан, Қ. Ұ., Аташ, Б. М. (2024). Ғұмар Қараш толғаныстарындағы тарихи әділеттілік идеясы және оның қазіргі заманғы маңызы. Аль-Фараби, 1(85), 29–39.
- Қабекенов, Ғ. (2007). Нұғыман Манаевтың қоғамдық-саяси және педагогикалық идеялары. – Алматы. – Б. 145.
- Қара, Ә. (2012). Қоқан және Алашорда үкіметтері арасындағы байланыстар. В Алаш-таным. Ғылыми мақалалар жинағы. – Семей. – Б. 420.
- Қараш, Ғ. (1919). Мұғалімдерге. Дұрыстық жолы, (1).
- Қараш, Ғ. (2000). Замана. Алматы: Ғылым.
- Области Сибирских и Оренбургских киргизов. (1872). Книжки для школ (№ 57, 60 с.). – М.: Туркестанский сборник, 1873, Т. 48, 145–206; 1882, Т. 286.
- Өзбекұлы, С., Исмаилов, А. (2005). Ғұмар Қараштың қоғамдық-саяси және құқықтық көзқарастары. – Алматы. – Б. 94.
- Тәж-Мұрат, М. (2004). Ғұмар Қараш: Өмірі мен шығармашылығы. – Ақтөбе: А-Полиграфия. – Б. 384.
- Тәж-Мұрат, М. (2009). Тұрлаусыз тұлға, тауқыметті тағдыр. В Кәбиса жыл: зерттеулер, эсселер, әдеби толғамдар. – Астана: Хұснихат. – Б. 400.
- Ысмағұлов, М. Ғұмар Қарашев [Қолжазба]. Батыс Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану мұражайы (БҚОТӨМ), М.Ш. Ысмағұлов қоры, 47п.

REFERENCES

- Akkush, S., & Temirkhanov, B. (2025). XX ғасырдың басындағы қазақ қайылары: «Qazaq» gazetiniñ materialdary negizinde zertteu [Kazakh Pilgrims in the Early 20th Century: A Study Based on Materials from the "Qazaq" Newspaper]. Asian Journal "Steppe Panorama", 12(1), 36–48. (in Kazakh).
- Äljan, Q., Atash, B. (2024). İdeya istoričeskoy spravedlivosti v misljah Gumarä Karaşa i eë sovremennoe znaçenie [The Idea of Historical Justice in the Thought of Ğumar Qaraş and Its Contemporary Significance]. Al-Farabi, 85(1), 29–39. (in Russian).
- Arslanov J. (1914). Raddiya. – Qazan. (in Tatar).
- Atash B. M. (2014). Ğumar Qarashtñ ömiri men şıǵarmaşılıǵı [The Life and Works of Ğumar Qaraş]: Monografiya. – Almaty – B. 312. (in Kazakh).
- Oblasti Sibirskih i Orenburgskih kirgizov [Regions of the Siberian and Orenburg Kyrgyz]. (1872). Knijki dlya škol (No. 57, 60 s.). – Moskva: Turkestanskiy sbornik, 1873, T. 48, 145–206; 1882, T. 286. (in Russian).
- Özbekūly, S., & Ismailov, A. (2005). Ğumar Qaraştñ qoǵamdyq-sayasi jāne quqyqtyq közqarastary [The Socio-Political and Legal Views of Ğumar Qaraş]. – Almaty. – B. 94. (in Kazakh).
- Qabekenov, Ğ. (2007). Nuǵyman Manaevtñ qoǵamdyq-sayasi jāne pedagogikalyq ideyaları [The Socio-Political and Pedagogical Ideas of Nuǵyman Manaev]. – Almaty. B. 145. (in Kazakh).
- Qara. A. (2012) Qoqan jāne Alaşorda ükimetteri arasyndaǵı baylanystar [Relations Between the Kokand and Alashorda Governments]. Alaş-tanym. Ğylymi maqalalar jınaǵı. – Semey. – B. 420. (in Kazakh).
- Qaraş, Ğ. (1919). Muǵalimderge. Dürystyq joly [For Teachers. The Path of Truth], (1). (in Kazakh).
- Qaraş, Ğ. (2000). Zamana. [The Times] – Almaty: Ğylym. (in Kazakh).
- Saig, G. B. (2015). Ahmet Baytursinoǵlu ve Kazak Ceditçiliǵı [Ahmet Baytursinoǵlu and Kazakh Jadidism]. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi, 4(1), 189–193. (in Turkish).
- Täjä-Mürat, M. (2004). Ğumar Qaraş: Ömiri men şıǵarmaşılıǵı [Ğumar Qaraş: His Life and Works]. – Aqtöbe: A-Poligrafiya. B. 384. (in Kazakh).
- Täjä-Mürat, M. (2009). Tūrlausyz tұлǵa, tauqymetti taǵdyr [An Unstable Personality, a Difficult Fate]. V Kәbisa jyl: zertteuler, esseler, әdebi tolǵamdar. – Astana: Husnihat. – B. 400. (in Kazakh).
- Ysmaǵūlov, M. Ğumar Qaraşev [Qoljazba]. Batys Qazaqstan oblystyq tarihy-өлketanu mūrjayy (BQOTÖM), M.Ş. Ysmaǵūlov qory, 47p. (in Kazakh).